

Γαιοκτητικοί μετασχηματισμοί στη Θεσσαλία
τον 19ο αιώνα, επιλογές των Βλάχων
και συγκρότηση εθνικής συνείδησης

Γιώργος Γάσιος

Διδάκτορας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας Πανεπιστημίου Κρήτης
ggassias@gmail.com

Abstract

The legal establishment of property rights in the Ottoman Empire during the implementation of the "Tanzimat" in 1839 was a turning point in the development of modern economic and social transformations in the Balkans. In Ottoman Thessaly, the new treaty mobilised Vlach-speaking communities, Vlach-speaking farmers and Vlach-speaking urban elites to buy tsifliks (large estates) and mountainous forest areas. In the following lines will be presented indicative examples of land acquisitions and land use from that period until the incorporation of the region into the Greek Kingdom in 1881. The primary purpose of this paper is to illustrate the essential historiographical questions about the relationship between 'land ownership and the formation of national consciousness' during the 19th century in the Balkans through a case study of the Vlach populations, using as a starting point comparative historical data from developments in Thessaly.

Keywords: *Thessaly, Çiftliks , Vlachs, Land Ownership, National Consciousness, 19th century.*

Tanzimat 1839

Η «Εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848» πυροδότησε κατακλυσμιάιους κοινωνικούς μετασχηματισμούς σε ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Εκείνες τις δεκαετίες η παλαιότερη φεουδαλική τάξη πραγμάτων εξαϋλωνόταν και ταυτόχρονα κυριαρχούσαν οι ιδέες και οι πρακτικές των αναδυόμενων αστικών στρωμάτων. Οι δυνάμεις της ιδιωτικής πρωτοβουλίας που κунηγούσαν το κέρδος εδραιώνονταν παντού και συστηματικά:

- μέσω της κυριαρχίας των ατομικών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και των αποκεντρωμένων αποφάσεων,
- μέσω της εμπορευματοποίησης παραγωγικών πόρων, προϊόντων, λειτουργιών που προϋπόθεταν καταμερισμό της εργασίας και εγχρήματα οικονομία,
- και, τέλος, μέσω της ανάδειξης του κεφαλαίου ως θεμελιώδους συστατικού μιας τέτοιου είδους οικονομικής δραστηριότητας. (Bloch, 1987, 235-250, Hobsbawm, 2000, 214, Kocka, 2021, 9-32).

Στην περιοχή των Βαλκανίων οι εξελίξεις στις οικονομικές και κοινωνικές δομές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτέλεσαν το καταναγκαστικό φίλτρο της θεμελίωσης των καινούργιων λειτουργιών. Ήδη πάντως από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα το οθωμανικό σύστημα σταδιακά αποσαθρωνόταν. Η ενσωμάτωση της Αυτοκρατορίας στο παγκόσμιο σύστημα των ανταλλαγών και της ανάπτυξης του ευρωπαϊκού εμπορευματικού καπιταλισμού προκάλούσε αλλαγές στην κλασική λειτουργία της κοινωνίας των Οθωμανών. Οι γαίες σταδιακά, αργά αλλά σταθερά εντάσσονταν σε καθεστώς ελεύθερων αγοραπωλησιών. Έπειτα από την επικράτηση της Ελληνικής Επανάστασης, η επιτάχυνση των μετασχηματισμών αποτυπώθηκε στην Οθωμανική κοινωνία από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων της αναδιοργάνωσης του «Tanzimat» το 1839. Τότε, για πρώτη φορά και οι μη μουσουλμάνοι κάτοικοι αποκτούσαν το δικαίωμα της ιδιοποίησης γαιών και αναγνωρίζονταν, τυπικά τουλάχιστον, η ισότητά τους απέναντι στον Οθωμανικό νόμο (Veinstein, 1991, 35-53).

Γαιοκτητικές εξελίξεις και πρακτικές των Βλάχων στη Θεσσαλία (1839-1881)

Εκείνη την περίοδο στη Θεσσαλία, οι δημευθείσες γαίες της οικογένειας του Αλή Πασά Τεπελενλή, του μεγαλύτερου γαιοκτήμονα στη δεκαετία του 1820, είτε επέστρεψαν και πάλι στη δικαιοδοσία του Οθωμανικού κράτους, είτε διατέθηκαν προς πώληση σε υψηλόβαθμους αξιωματούχους και στρατιωτικούς. Ταυτόχρονα στις ορεινές περιοχές, για τις οποίες ανέκαθεν οι Οθωμανοί έδειχναν ελάχιστο ενδιαφέρον, βλαχόφωνες κοινότητες εξαγόρασαν μεγάλες δασικές εκτάσεις. (Yusufoglu Öncel Fatma, 2018, 123-183).

Τέτοιες ιδιοκτησίες κατόρθωσαν να αποκτήσουν βλαχόφωνες κοινότητες όπως το Συρράχο, οι Καλαρρούτες, το Ανήλιο, η Αηδόνα, η Καλομοίρα, η Παναγία στην περιοχή της Πίνδου που διαπερνά τα όρια της Δυτικής Θεσσαλίας και της Ηπείρου σήμερα, και, ελληνόφωνες στην ανατολική πλευρά, π.χ. στα Αμπελάκια και στον Τύρναβο. (Ι.Δ.Α.Υ.Ε., Φάκελοι:1882:7.1, Κωστόπουλος, 1991, εφημ., *Ορεινή Καλαμπάκα*, 1982, 3-4, Heuzey, 2010, 68, Χήτας, 2017)

Ενδεικτικά μιλώντας για την Καλομοίρα/Gudunasda, μια βλάχικη κοινότητα εδραιωμένη στα σημερινά όρια των περιφερειακών ενοτήτων Τρικάλων και Ιωαννίνων, η εξέλιξη αυτή αποτελεί το αφετηριακό σημείο στη νεότερη ιστορία της. Το 1841, τριάντα τρεις (33) αρχηγοί οικογενειών κατόρθωσαν να διαθέσουν 55.000 γρόσια και να αγοράσουν από την Οθωμανική Πύλη το δικαίωμα χρησικτησίας δασοκτήματος 3.470 στρεμμάτων περίπου, δημιουργώντας έτσι ένα ορεινό τσιφλίκι. Ειδικότερα, εκδόθηκαν αυτοκρατορικοί τίτλοι σε τέσσερις (4) βλαχόφωνους Καλομοιριώτες οι οποίοι αναγνωρίστηκαν ως οι νέοι ιδιοκτήτες-κυρίαρχοι του δασοκτήματος από τις οθωμανικές αρχές. Οι συγκεκριμένοι όμως ενεργούσαν ως εντολοδόχοι μιας κοινοτικής στρατηγικής. (εφημ., *Ορεινή Καλαμπάκα*, 1982, 3-4). Επιστρέφοντας λοιπόν από την Κωνσταντινούπολη, συντάχθηκε ενώπιον του Μητροπολίτη Τρίκκης συμφωνητικό που αναγνώριζε και τους υπόλοιπους αρχηγούς των καλομοιριώτικων οικογενειών ως συνιδιοκτήτες. (Παπαδημητρίου Γ.-Παπανίκος Θεοδ., 2008, 31-42).

Οι πρακτικές που ακολουθήθηκαν για την αναγνώριση και τη

διαχείριση της ιεραρχικής αλλά συλλογικά προσδιορισμένης ιδιοκτησίας, αποτέλεσαν το βάθρο για άτυπες και τυπικές λειτουργίες της κοινότητας που ανιχνεύονται έως τις μέρες μας. Οι τίτλοι ιδιοκτησίας αναγνωρίστηκαν από το ελληνικό κράτος έπειτα από την ενσωμάτωση της περιφέρειας το 1881 και στη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα η εφαρμογή της μεταρρυθμιστικής πολιτικής των Φιλελεύθερων κυβερνήσεων του Ελευθέριου Βενιζέλου, τροποποίησε τη μορφή της συνιδιοκτησίας του δασοκτήματος. (Ζολώτας, 1934, Μπρακατσούλας, 1984, Τζόκας, 2002, Πετμεζάς, 2003, 189-249)

Οι 81 κληρονόμοι-μεριδιούχοι εκείνης της εποχής υποχρεώθηκαν να συστήσουν «Αναγκαστικό Δασικό Συνεταιρισμό» (1926) για να συνδεθούν με τις θεσμικές επιταγές της συγκυρίας. Ταυτόχρονα όμως οι άτυπες κοινοτικές λειτουργίες ανανεώθηκαν. Κάτω λοιπόν από το θεσμικό τίτλο ενός «Συνεταιρισμού» του 20^{ου} αιώνα πιθανότατα σε αρκετές βλαχόφωνες ορεινές κοινότητες να εντοπίζουμε την εξέλιξη κοινοτικών γαιοκτητικών πρακτικών που έχουν την αφετηρία τους στο αμισό του 19^{ου} αιώνα. Μια πιο συστηματική καταγραφή και ενδελεχή μελέτη αυτού του φαινομένου ιδίως στις ορεινές κοινότητες των Νέων Χωρών εκκρεμεί αυτή τη στιγμή. (Αρχείο Αναγκαστικού Δασικού Συνεταιρισμού Καλομοίρας, Φάκ. 116, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας, 1935, 48).

Επιστρέφοντας στην εποχή του «Tanzimat» και στις εξελίξεις στο Θεσσαλικό κάμπο, σύμφωνα με την πρόσφατη διατριβή της Fatma Öncel, που μελέτησε οθωμανικές κρατικές πηγές για τη φορολογία και τον πληθυσμό της περιφέρειας, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, οι μετακινούμενοι Βλάχοι είχαν σχέση μόνο με τις τοπικές αρχές και συνεργάζονταν με τους γαιοκτήμονες των τσιφλικιών στο πλαίσιο της γνωστής στην ιστοριογραφία συμπληρωματικότητας του τσελιγκάτου και του τσιφλικιού. Ήταν αόρατοι για τη γραφειοκρατία της κεντρικής διοίκησης και οι μόνες αναφορές αφορούσαν τον ανεφοδιασμό της Κωνσταντινούπολης με προμήθειες από τη Θεσσαλία που εξασφάλιζαν τα καραβάνια των μουλαριών τους. (Fatma Öncel, 2020, 1-35).

Στη δεκαετία του 1840, κατά τη διάρκεια των ερευνών των Οθωμανικών αρχών για το εισόδημα και τη φορολογία, το καθεστώς

των Βλάχων απασχόλησε τους επιτελείς της Κωνσταντινούπολης. Στόχος πλέον ήταν ο πλήρης έλεγχος των μετακινούμενων. Η μόνιμη εγκατάστασή τους για λόγους φορολογίας και εμπέδωσης της ασφάλειας, αποτελούσε από τότε την κεντρική επιδίωξη που όμως δεν υλοποιήθηκε στις πρακτικές συνθήκες της καθημερινότητας. Οι τοπικές Θεσσαλικές Οθωμανικές αρχές κατόρθωσαν να αποσοβήσουν αυτή την εξέλιξη παρουσιάζοντας πως το σύνολο των τελών και των φόρων που πλήρωναν ήδη οι Βλάχοι (δεκάτη- φόροι βόσκησης - φόροι στους τοπικούς αξιωματούχους) ήταν υψηλότερο από τους φόρους που θα κατέβαλαν ως εγκατεστημένοι, συνεπώς το ήδη υπάρχον φορολογικό καθεστώς ήταν ευνοϊκότερο για το Αυτοκρατορικό ταμείο. (Yusufoglu Öncel Fatma, 2018, 228).

Η εξαίρεση όμως στηριζόταν σε έναν άλλο βασικότερο λόγο· στη μεταφορά μέσω των μετακινούμενων βλάχικων τσελιγκάτων των σιτηρών από τα θεσσαλικά τσιφλίκια προς τις αγορές των Βαλκανίων και της Ευρώπης. Δεδομένου ότι η περιοχή χωριζόταν από μια σειρά από οροσειρές και οι ληστές αποτελούσαν μείζον πρόβλημα, η ασφαλής και τακτική ροή των προϊόντων ήταν ζωτικής σημασίας για τους Οθωμανούς-αξιωματούχους-τσιφλικούχους-γαιοκτήμονες της Θεσσαλίας. Ελλείπει άλλων αποτελεσματικών εναλλακτικών λύσεων, οι μετακινούμενοι Βλάχοι αποτελούσαν την πλέον αξιόπιστη λύση για το ζήτημα αυτό καθυστερώντας έτσι την επιβολή της κεντρικής επιταγής για μόνιμη εγκατάσταση. (Fatma Öncel, 2020, 1-35).

Στις επόμενες δεκαετίες, σύμφωνα με τη σύγχρονη έρευνα στα λογιστικά κατάστιχα των Βακούφικων Θεσσαλικών τσιφλικιών (Vakif Çiftlik), η παρουσία των Βλάχικων τσελιγκάτων αποτελούσε βασικό σημείο αναφοράς για τα έσοδα των τσιφλικούχων. Σχεδόν το 90% των ετήσιων χρηματικών εσόδων προέρχονταν από τις ενοικιάσεις βοσκοτόπων και πολλές φορές η ενοικίαση αφορούσε ολόκληρο το τσιφλίκι. Ταυτόχρονα στα ίδια κατάστιχα καταγράφονταν και έσοδα από ενοικιάσεις σπιτιών και καλλιέργεια γης από βλάχικες οικογένειες αναδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο τα ζητήματα της επιλογής της εδραίωσης και της απασχόλησης σε γεωργικές εργασίες, πολύ νωρίτερα σε σχέση με την υπάρχουσα κυρίαρχη ιστοριογραφική αντίληψη. (Fatma

Öncel, 2020, 1-35).

Οι επιλογές αυτές καταγράφονται και σε ελληνικές πηγές. Η οικογένεια του Βωβουσιώτη τσέλιγκα και μεταπράτη Βασιλάκη με τα υπόλοιπα μέλη του τσελιγκάτου του, κατορθώνουν να νοικιάζουν βοσκοτόπια, να εξαγοράσουν ιδιόκτητες εκτάσεις στον κάμπο αλλά και να αναλαμβάνουν την καλλιέργεια γεωργικών εκτάσεων με μισακάρικες συμφωνίες στις περιοχές του Βελεστίνου, στο Γερμύ/Ξερολίθι και στο Ουζλάρ/Άγιος Δημήτριος της ευρύτερης περιοχής των Φερών. (Μουζάκης, 2017, 148-149).

Το 1858, η δημοσίευση του «νόμου περί γαιών» επιχείρησε να εντατικοποιήσει τις διαδικασίες του καπιταλιστικού μετασχηματισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τότε νομιμοποιήθηκαν οι διεργασίες των προηγούμενων ετών στο καθεστώς των έγγειων σχέσεων και παραχωρήθηκαν τίτλοι ιδιοκτησίας σε κατόχους μεγάλων εκτάσεων αλλά και σε μικροκαλλιεργητές. Οι αγοραπωλησίες γαιών στη Θεσσαλία αυξάνονταν σταθερά, προφανώς με το τότε οθωμανικό περιεχόμενο της γαιοκτησίας. Το 1868 ο Χρηστάκης Ζωγράφος ξεκίνησε τις αγορές των μεγάλων τσιφλικιών του, για να τον ακολουθήσει ο Κωνσταντίνος Ζάππας σε εντελώς διαφορετικές συνθήκες το 1879. Παράλληλα, ανάλογες αγοραπωλησίες τσιφλικιών εντοπίζονται και από βλαχόφωνους από γειτονικά οθωμανικά εδάφη, όπως ο Σπυρίδων Τοπάλης με καταγωγή από το Συρράκο, ο Αθανάσιος Καζαμπάκας από τη Βέροια, ο Γεώργιος Αβέρωφ και ο Νικόλαος Πίχτος από το Μέτσοβο. (Χατζημιχάλη, 1939, 59-158, Πυρίνος, 2009, 17-26, Σκαφίδας, 2016, 56, Λέκκα, 2016, 573-577, Γάσιος, 2022, 127-129)

Συνοψίζοντας, στη δεκαετία του 1870 είχαν ήδη εμφανιστεί καπιταλιστικού τύπου δοσοληψίες των παραγόντων της παραγωγής στη Θεσσαλική ύπαιθρο. Σε αυτό το πλαίσιο, βλαχόφωνες κοινότητες κατείχαν κι εκμεταλλεύονταν ιδιόκτητες δασικές εκτάσεις στις ορεινές περιοχές. Βλάχικα τσελιγκάτα εμφάνιζαν προωθημένο βαθμό εδραίωσης συμμετέχοντας στις γεωργικές καλλιέργειες και στο εμπόριο σιτηρών παράλληλα με τις γνωστές δραστηριότητες των κτηνοτροφικών προϊόντων, της ξυλείας και των μεταφορών, ενώ ταυτόχρονα, αστικοποιημένα στρώματα βλάχων επένδυαν στην αναδυόμενη αγορά γης και

στην εκμετάλλευση μεγάλων γαιοκτησιών από τα μέσα της δεκαετίας του 1860. (Terzibaşoğlu, 2004, 153-180)

Αμέσως μετά την ενσωμάτωση της περιφέρειας, η αποχώρηση των Κονιάρων Οθωμανών υπήρξε η χρυσή ευκαιρία ώστε μέλη των μετακινούμενων τσελιγκάτων με προέλευση από βλαχόφωνες ορεινές κοινότητες, όπως το Περιβόλι Γρεβενών, να εξαγοράσουν γαίες και να εγκατασταθούν σε αυτές με μονιμότερο χαρακτήρα καθώς πλέον η γραμμή των συνόρων προκαλούσε προσκόμματα στις μετακινήσεις. Αυτή την πρακτική την εντοπίζουμε στο Τόϊβασι/Καλοχώρι και στο Μακρουχώρι, στον άξονα Λάρισας-Κατερίνης, στο Αβδουλάρ/Νέο Περιβόλι, στο Ταχταλασμάν/Μικρό Περιβολάκι και στην Αγναντερή, στον άξονα Λάρισας-Βελεστίου, και στο Χατζόμπασι/Υπέρεια στην ευρύτερη περιοχή των Φαρσάλων. (Πρόντζας, 1992, 413-414, Alan J.B. Wace-Maurise S. Tompson, 1989, 174-175, Λάλος, 2018, 360-368, Ντάσιου, 2014, 127-156)

Η ελληνική γαιοκτητική πολιτική και το ζήτημα της συγκρότησης εθνικής συνείδησης (1881-1900)

Στις προηγούμενες γραμμές αποτυπώθηκαν σχηματικά οι γαιοκτητικές επιλογές των βλαχόφωνων στη Θεσσαλία μέχρι την ενσωμάτωση της περιφέρειας στο ελληνικό βασίλειο. Ποια ήταν όμως η σχέση αυτών των επιλογών τους με το σχηματισμό της «εθνικής τους συνείδησης»; Κατά τη γνώμη μου θεωρώ δύσκολο να μπορέσουμε να συνδέσουμε αυτές τις δύο μεταβλητές για το σύνολο των βλαχόφωνων πληθυσμών της περιφέρειας στις δεκαετίες του 1830, του 1840 και του 1850, τις δεκαετίες δηλαδή της εμπορικής άνθησης και της σχετικής ασφάλειας που παρείχαν οι οικονομικές εξελίξεις στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹ (Jonesco, 1851, Kaya, 2015, 333-379, Λυμπεράτος, 2009, Öncel, 2020).

---

¹ Σε σχέση με τις υπόλοιπες Οθωμανικές επαρχίες, εκείνη τη χρονική συγκυρία στη Θεσσαλία εντοπίζονται αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις. Ειδικότερα, σύγχρονες έρευνες Τούρκων ιστορικών σε πρωτογενείς οθωμανικές πηγές, α) καταγράφουν ιδιοκτήτες μεγάλων τσιφλικιών που δεν ήταν μόνιμοι κάτοικοι της περιφέρειας αλλά οιονεί επενδυτές που έδρευαν σε αστικά κέντρα, όπως ο Μεγάλος Βεζύρης

Με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση μπορούμε να μιλήσουμε για όσους συμμετείχαν στην Ελληνική Επανάσταση της δεκαετίας του 1820 και για όσους τοποθετούνταν με γραπτά κείμενα στη δημόσια σφαίρα υπέρ του νεοσύστατου ελληνικού βασιλείου. Στις απογραφές πάντως που δημοσιεύονται στο αθηναϊκό περιοδικό *Πανδώρα* το 1869, καταγράφονται μόνο 21.000 Βλάχοι στη Θεσσαλία, αριθμό που προσωπικά τον θεωρώ μικρό και πιθανότατα, αν δεν ελλοχεύει η εθνική ελληνική σκοπιμότητα της συγκυρίας, δεν περιλαμβάνει τους αριθμούς των μετακινούμενων βλαχόφωνων οικογενειών για τους οποίους αγνοούμε τον ακριβή αριθμό τους και πολύ περισσότερο την αντίληψή που συγκροτούσαν για τα δρώμενα της εποχής τους. (*Πανδώρα*, Τχ.461-462, 1869)

Πίνακας 1. Διάκριση Κατοίκων Θεσσαλίας κατά Φυλή και κατά Θρήσκευμα 1857

Ι ὕτῚῖῦλέ		Ι ὕτῚῖῦρέσκηδῆῦ	
Ἀλλζνδς	293.000	Ἐρηγόξοι	290.000
ἰ λῖχοι	21.000	Ἄωῦηδῆῦνοῦ	60.000
ᾠηῖβῦνοι	8.000		
Βαρῦρι	5.000		
ᾠσιῦνοῦ	20.000		
ᾠηῖρῖδς	8.000		

Πηγή: *Πανδώρα*, Φυλλάδια 461-462 (1869)

Αντίθετα, έπειτα από την έκρηξη της μεγάλης ύφεσης στην Ευρώπη το 1873, της ένταξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε καθεστώς Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου την περίοδο 1875-1881, του Ρωσο-τουρκικού πολέμου του 1877, της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου το 1878, και του αυξανόμενου εθνικού ανταγωνισμού της Ελλάδας, της Βουλγαρίας και της Σερβίας για τον έλεγχο της Μακεδονίας, η επένδυση στην αγορά της γης

της Κωνσταντινούπολης, β) αποτυπώνουν την τάση αυξημένων εσόδων από τις Θεσσαλικές αγροτικές καλλιέργειες κατά 2 έως 7 φορές σε σχέση με τα έσοδα ενοικίασης γαιών από τη νομαδική κτηνοτροφία, ενώ τέλος, γ) διακρίνουν παράλληλα την ύπαρξη ενός κοινωνικού στρώματος «ευκατάστατων» καλλιεργητών.

πιθανόν να έδινε την αίσθηση της εξασφάλισης απέναντι σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο κι απροσδιόριστο οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον. (Χοτζίδης, 2016, 269-286)

Σε αυτή τη συγκυρία η γαιοκτητική πολιτική του ελληνικού κράτους ήταν σαφής κι αποφασιστική. Στη Θεσσαλία έπειτα από το 1881 εφαρμόστηκε απαρέγκλιτα η γερμανική προσέγγιση του ρωμαϊκού δικαίου, μολονότι η ελληνική νομοθεσία είχε αναγνωρίσει ισχύ και στο έθιμο σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του Οθωνικού νόμου του 1835. Αυτή η δυνατότητα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση μιας διαφορετικής νομικής και πολιτικής πρακτικής στην περίπτωση της αφομοίωσης των οθωμανικών ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων στο ελληνικό κράτος, η οποία όμως ποτέ δεν επιδιώχθηκε. Για τα οθωμανικά τσιφλίκια της Θεσσαλίας, αναγνωρίζονταν a priori κάθε είδους οθωμανικοί τίτλοι του διηνεκούς και μεταβιβάσιμου δικαιώματος διακατοχής-*tapu*-, ως τίτλοι απόλυτης ιδιοκτησίας. Στις θεσσαλικές γαιοκτησίες πλέον ο κύριος του εδάφους ήταν κύριος παντός πράγματος που βρισκόταν πάνω σε αυτό χωρίς κανέναν άλλον αστερίσκο. Τα τσιφλίκια μετατρέπονταν σε μεγάλα αγροκτήματα, σε οιονεί μεγάλες επιχειρηματικές μονάδες. (Πανταζόπουλος, 1987, 211-224, Γάσινας, 2022, 118-124)

Η επιλογή των Ελλήνων επιτελών, πέρα από τη διευθέτηση του αγροτικού ζητήματος της περιφέρειας, είχε επιπλέον σαφή στόχευση τον προσεταιρισμό των μεγάλων γαιοκτημόνων των τότε διαφιλονικούμενων περιοχών της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Θράκης στην ελληνική επιρροή, άσχετα με την εθνοτική ή την θρησκευτική τους ένταξη και τη γλώσσα που μιλούσαν στην καθημερινότητα τους. Το ζήτημα αυτό πολύ

πρόσφατα αρχίζει να απασχολεί συστηματικότερα την ελληνική ιστοριογραφία. (Καράβας, 2010).

Έντονους ερευνητικούς συνειρμούς προκαλεί η σαφής διατύπωση του Σοφοκλή Τριανταφυλλίδη² στη μελέτη του, *Περί Μορτής*, το 1906. Σχολιάζοντας τις επιλογές των ελληνικών κυβερνήσεων στο ζήτημα των έγγειων σχέσεων της Θεσσαλίας την περίοδο της ενσωμάτωσης, διατύπωνε ρητά, «...Κατά την κρίσιμον ταύτην περίοδον της εγγείου ιδιοκτησίας εν Θεσσαλία, το Ελληνικόν Κράτος έπαθε απίστευτον τύφλωσιν. Συνέλαβεν την μωράν ιδέαν, ότι δια της ενισχύσεως και προστασίας των τσιφλικίων, ήθελε συγκρατήσει τους Βέηδες της Θεσσαλίας υπό την ελληνικήν επιρροήν και ήθελε προσελκύσει την εύνοϊαν και εμπροστούνην των εν Η-πείρω και Μακεδονία συναδέλφων των...». (Τριανταφυλλίδη, 1906, 16, Καράβας, 2010, Αδαμοπούλου, 2002, 80-90)

Η πολιτική αυτή του ελληνικού κράτους τηρήθηκε απαρέγκλιτα όλα τα επόμενα χρόνια σε όλες τις φάσεις του «Μακεδονικού ζητήματος». Αντίθετα, όπως μας έδειξε η πρόσφατη έρευνα του Ανδρέα Λυμπεράτου, οι βουλγάρικες αρχές δεν έδειξαν τον ίδιο ζήλο στην υπεράσπιση των γαιοκτητικών

---

² Ο Σοφοκλής Τριανταφυλλίδης γεννήθηκε το 1852 στην Τραπεζούντα και φοίτησε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή. Συμμετείχε στον αντι-οθωμανικό αγώνα στη Θεσσαλία κι εντάχθηκε στην αντάρτικη ομάδα των Μπασδέκη-Γαρέφη. Τραυματίστηκε σε μάχη και μεταφέρθηκε στην Αθήνα. Στην πρωτεύουσα σπούδασε νομικά κι έπειτα εγκαταστάθηκε στο Βόλο. Εκεί ίδρυσε την εφημερίδα *Πανθεσσαλική* και τέθηκε επικεφαλής του τοπικού «Μακεδονικού Κομιτάτου» την περίοδο 1903-1907. Υπερασπίστηκε την εθνική ελληνική ενότητα και αντιπαρατέθηκε στη ρουμάνικη προπαγάνδα της συγκυρίας στις Βλάχικες κοινότητες της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας. Υπήρξε συνεπής υπέρμαχος της απαλλοτρίωσης των μεγάλων θεσσαλικών αγροκτημάτων και της διανομής γης στους καλλιεργητές. Το 1910 εκλέχθηκε βουλευτής και στη συνέχεια προσχώρησε στο Κόμμα των Φιλελευθέρων του Ελευθέριου Βενιζέλου. Πέθανε στο Βόλο το 1929. (*Ιστορικά – Ελευθεροτυπία*, 2001, 20).

συμφερόντων των αντίστοιχων τσιφλικούχων-γαιοκτημόνων στη βουλγαρική επικράτεια. Επιπλέον, η ένοπλη σύμπραξη κολλίγων σλαβόφωνων χωρικών της δυτικής Μακεδονίας με συνθήματα υπέρ της απαλλοτρίωσης των μεγάλων γαιοκτησιών κατά την εξέγερση του Ίλιντεν (1903), προκαλούσε τρόμο. (Λυμπεράτος, 2022, 45-80, Κωστόπουλος, 2022, 81-120)

Ολοκληρώνοντας, τις κρίσιμες δεκαετίες της διεκδίκησης των εδαφών της Μακεδονίας στις δεκαετίες του 1890 και του 1900, η στιβαρή ελληνική θέση υπέρ της εξασφάλισης των γαιοκτητικών δικαιωμάτων των ιδιοκτητών, θεωρώ πως έπαιξε σημαντικό ρόλο στις προσωπικές αναζητήσεις κι επιλογές. Υποθέτω πως οι βλαχόφωνοι με καταγωγή από τη Μακεδονία που εντάχθηκαν στη μετέπειτα γιουγκοσλαβική κοινωνία και μας έχει παρουσιάσει ο Popovic στο βιβλίο του που πρόσφατα μεταφράστηκε από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης του Πολιτισμού των Βλάχων, ελάχιστα ή καθόλου δραστηριοποιήθηκαν επιχειρηματικά στην αγορά κι εκμετάλλευση γαιών. (Popovic, 2021).

Αντίθετα, το βλέμμα όμορων βλαχόφωνων με γαιοκτητικά συμφέροντα στις επίδικες περιοχές της Μακεδονίας, θεωρώ πως στράφηκε σε εκείνα τα ταραγμένα χρόνια χωρίς κανέναν δισταγμό προς τις ελληνικές εθνικές επιδιώξεις.

Πηγές

- Jonesco, J. (1851) De la Thessalie Agricole. Telle qu' elle est et telle qu' elle peut etre. Constantinople.
- Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας. (1935), Οι γεωργικοί συνεταιρισμοί της Ελλάδος κατά περιφέρειας υποκαταστημάτων και αντιπροσωπειών Α.Τ.Ε. Υφιστάμενοι μέχρι Οκτωβρίου 1935. Αθήναι.
- Αρχείο Αναγκαστικού Δασικού Συνεταιρισμού Καλομοίρας. Φάκελος 116:1880-1963.
- Ζολώτας, Ξ. (1934), Αγροτική Πολιτική. Αθήναι.
- Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο Υπουργείου των Εξωτερικών (Ι.Δ.Α.Υ.Ε.). Φάκελοι:1882:7.1.
- Ορεινή Καλαμπάκα. (Απρίλιος 1982). Το Συνεταιρικό Δάσος της Καλομοίρας και τα Προβλήματά του. Έτος 1ον, Αρ. Φυλ.4: 3-4.
- Πανδώρα, Φυλλάδια 461-462 (1869).
- Τριανταφυλλίδης, Σ. (1906), Οι κολλίγοι της Θεσσαλίας. Μελέτη περί μορτής. Εν βόλω, 1906.
- Χατζημιχάλη, Α. (1939). Οι εν τω Ελληνοσχολείο Μετσόβου διδάξαντες και διδασχθέντες. Ηπειρωτικά Χρονικά 15: 59-158..

Βιβλιογραφία

- Bloch, M. (1987). Η φεουδαλική κοινωνία. Η διαμόρφωση των σχέσεων εξάρτησης, οι τάξεις και η διακυβέρνηση των ανθρώπων. Αθήνα: Κάλβος.
- Heuzey, L. (2010). Οδοιπορικό στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858. Αφοί Κυριακίδη-ΤΟ ΒΗΜΑ.
- Hobsbawm, E. (2000). Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Jonesco, J. (2008). Η αγροτική Θεσσαλία το 1850, όπως είναι και όπως μπορεί να γίνει. (μτφρ:Χριστίνα Πολέξε-σχόλια:Κώστας Σπανός), Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τομ.54: 314-334.
- Kaya, Alp Yücel. (2015). On the Çiftlik Regulation in Tirhala in the mid nineteenth century: economists, pashas, governors, çiftlik-

- holders, subaḡis and sharecroppers. El. Kolovos (ed.), *Ottoman Rural Societies and Economies*: Crete University Press: 333-379.
- Kocka, J. (2021). *Ιστορία του Καπιταλισμού*. Ηράκλειο: Π.Ε.Κ.
- Yusufoglu Öncel, F. (2020). Transhumants and Rural Change in Northern Greece Throughout the Nineteenth Century. *International Research of Social History*, 66 (1):1-35, <https://doi.org/10.1017/S0020859020000371>.
- Popovic J.D. (2021). *Οι Βλάχοι στα Βαλκάνια*. Περί των Τσιντσινάρων, (Επιμ: Νίκος Σιώκης – Μτφρ: Χρήστος Γκούβης). Ταξιδευτής
- Terzibaşođlu, Y. (2004). Land disputes and ethnopolitics; Northwestern Anatolia, 1877-1912. Engerman St. and Metzger J. (eds.), *Land Rights, Ethno-Nationality and Sovereignty in History*: London: Routledge: 153-180.
- Veinstein, G. (1991). On the ciftlik debate. *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, Caglar Keyder-Faruk Tabak (eds.), State University of New York Press: 35-53.
- Wace J.B.-Maurise - Tompson S.M. (1989). *Οι νομάδες των Βαλκανίων*. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου. Θεσσαλονίκη: Φ.Ι.Λ.Ο.Σ Τρικάλων-Αφοι Κυριακίδη.
- Yusufoglu Öncel, F. (2018). *Agrarian relations and estate (Çiftlik) agriculture in Ottoman Thessaly (1780-1880)*, PhD Thesis Boğaziçi University.
- Αδαμοπούλου, Ε. (2002). *Δημοτικισμός. Γλωσσικές θέσεις και πολιτικές αντιπαραθέσεις 1888-1917*, Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης-Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας: Ρέθυμνο.
- Γάσιος, Γ. (2022). «*Η Εφαρμογή της Αγροτικής Μεταρρύθμισης και οι Μετασχηματισμοί στη Θεσσαλία του Μεσοπολέμου*», Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας: Ρέθυμνο.

- Καράβας, Σ. (2010). «Μακάριοι οι κατέχοντες την γην». Γαιοκτητικοί σχεδιασμοί προς απαλλοτρίωση συνειδήσεων στη Μακεδονία 1880-1909. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Κωστόπουλος, Η. (1991). Ιστορικά-Λαογραφικά Αηδόνας Καλαμπάκας. Τρίκαλα.
- Κωστόπουλος, Τ. (2022). Η επαναστατική βία ως ένοπλος συνδικαλισμός: κομιτατζήδες και αγροτικό ζήτημα (1893-1912). Μαθητείες στην Ιστορία. 10 Κείμενα για τον Σπύρο Καράβα: Βιβλιόραμα-ενARTE: 81-120.
- Λάλος, Π. (2018). Συμβόλαια αγοραπωλησίας του 1882 από Οθωμανούς σε Έλληνες στο Τόιβασι της Λάρισας. Θεσσαλικό Ημερολόγιο 73: 360-368.
- Λέκκα, Φ. (2016). Χρηστάκης Ζωγράφος (1820-1898). Η επιχειρηματική περιπέτεια ενός διάσημου αγνώστου ομογενή της Κωνσταντινούπολης. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας: Βόλος.
- Λυμπεράτος, Α. (2009). Οικονομία, πολιτική και εθνική ιδεολογία. Η διαμόρφωση των εθνικών κομμάτων στη Φιλιππούπολη του 19ου αιώνα, Ηράκλειο: Π.Ε.Κ.
- Λυμπεράτος, Α. (2022). Το τσιφλίκι του Δαφνιέστα. Γαιοκτησία και έθνος στα μεταοθωμανικά Βαλκάνια. Μαθητείες στην Ιστορία. 10 Κείμενα για τον Σπύρο Καράβα: Βιβλιόραμα-ενARTE: 45-80.
- Μουζάκης, Σ. (2017). Συμβολή στην έρευνα της οργάνωσης και της οικονομίας της ημινομαδικής κοινότητας. Συμπληρωματικές δραστηριότητες των κτηνοτρόφων της Πίνδου. Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Μπρακατσούλας, Β. (1984). Το αγροτικό πρόβλημα και κίνημα στην Ελλάδα. Παπαζήσης: Αθήνα.
- Ντάσιου, Κ. (2014). Σημαντικές μεταβολές στις εποχικές μετακινήσεις των ποιμενικών οικογενειών της Βόρειας Πίνδου: Η περίπτωση του οικισμού Περιβόλι Γρεβενών (19ος-μέσα 20ου αι.). Χαρ. Καρανάσιος, Κ. Ντίνας, Δ. Μυλωνάς (Επιμ.), Η

- Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας, Γρεβενά 2-5 Οκτωβρίου 2014, Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών: Γρεβενά: 127-156.
- Πανταζόπουλος, Ν. (1987). Παραδοσιακοί αγροτικοί θεσμοί σε δοκιμασία. Η περίπτωση της Θεσσαλίας. Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου και η αγροτική μεταρρύθμιση. Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Θεσμοί, ιδεολογία και πολιτική στο μεσοπόλεμο: Πολύτυπο: Αθήνα: 211-224.
- Παπαδημητρίου, Γ. – Παπανίκος, Θ. (2008). Καλομοίρα. Ένα ξεχωριστό χωριό. Τρίκαλα: Γένεσις-Δήμος Καστανιάς.
- Πετμεζάς, Σ. (2003). Αγροτική Οικονομία. Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιστημονική επιμέλεια), Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, Τόμος Β' - Μέρος 1ο: Αθήνα: Βιβλιόραμα: 188-249.
- Πρόντζας, Β. (1992). Οικονομία και γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912). Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Πυρίνος, Π. (2009). Οι ευεργέτες της Βέροιας. ανάτυπο από τον τόμο, Προσωπογραφικά και Ιστορικά. Πρακτικά επιστημονικών συνεδρίων και ημερίδων, Βέροια: 17-26.
- Σκαφιδάς, Β. (2016). Ιστορία του Μετσόβου. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Τζόκας, Σ. (2002). Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932. Θεμέλιο: Αθήνα.
- Χήτας, Φ. (2017). Στη σκιά του ήλιου. Το Ανήλιο της Πίνδου. Αθήνα: Επτάλοφος.
- Χοτζίδης, Α. (2016). Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1881-1914): Η δράση των ευρωπαϊών πιστωτών και οι αντιδράσεις των οθωμανικών αρχών και των αγροτών». Χριστίνα Αγριαντώνη-Λήδα Παπαστεφαννάκη-Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου (Επιμ.), Αγορές και Πολιτική. Ιδιωτικά συμφέροντα και Δημόσια εξουσία (18ος-20ός αιώνας): Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας: 269-286.